

NYA AVHANDLINGAR

Jenny Ask: *Lyssna till ditt hjärta. Muslimska moderskap och modrandets villkor i Sverige*. Stockholms universitet 2014. 211 s. English summary. ISBN 978-91-7649-013-6.

I avhandlingens första mening fastslår Jenny Ask sitt syfte, som är att undersöka moderskapets innebörder och villkor för några muslimska kvinnor av vilka flertalet är bosatta i Stockholm. Hon vill undersöka hur kvinnorna beskriver modersrollen, sin syn på moderskap och hur de berättar om sina vardagliga erfarenheter av att vara mammor. Avhandlingen är därefter uppdelad i sex kapitel. Kapitel ett är en introduktion som följs av fyra kapitel med resultat och analys och i det sjätte kapitlet finns en kort sammanfattande diskussion.

Det problem som Ask utgår ifrån är att det runt om i Sverige och Europa finns en allt mer accepterad rasism och främlingsfientlighet som riktas inte minst mot muslimer. Det kopplar Ask vidare till andra samhällsproblem såsom växande segregation och ökande klassklyftor som i samhällsdebatten ofta relateras till invandring. Hon motiverar att det är viktigt att lyfta fram nya röster som sällan hörs, och hon ansluter sig därmed till en postmodern tradition av att forskarens uppgift är att hitta röster i marginalen och att skildra en mångfald av berättelser och verkligheter. Det vetenskapliga problemet blir därmed att bidra till en mer nyanserad tolkning och teoretisering av kön, religion, etnicitet och moderskap genom att undersöka mångfalden av berättelser och samtidigt kritisera den brist på mångfald som har dominerat inom t.ex. genusvetenskap, feministisk forskning och moderskapsforskning, där det tidigare funnits en tendens att utgå från vita västerländska kvinnors situation. Ask förhåller sig även till ett metodologiskt problem som uppstår varje gång forskare utgår från att avgränsa och

definiera en grupp som underprivilegierad och ohörd. Risker är att forskningen stärker en dikotomi och förstärkning om skillnad mellan muslimskt och svenskt istället för att skapa förutsättningar för inkludering och förståelse. Asks studie berör vidare flera vetenskapliga områden som etnologi och kulturvetenskap, religionsvetenskap, genusvetenskap och moderskapsforskning och migrationsforskning främst utifrån perspektiv på transnationalism och postkolonialism.

Avhandlingens vetenskapsteoretiska ansats utgår från socialkonstruktivism och antagandet att individers identitet och subjektivitet är socialt och kulturellt konstruerade. Ask diskuterar hur kvinnornas position som mödrar och muslimer skapas i förhållande till såväl frigörande som begränsande maktordningar och strukturer. Ask ser dock de enskilda individerna som aktiva aktörer i detta samspel och de har möjlighet att reproducera rådande strukturer och villkor men de kan också ifrågasätta och rucka på dem.

Inspirerad av teorier hämtade från Seyla Benhabib och Sherry Ortner, som menar att människors identiteter skapas i s.k. samtalsvävar, är människan i Asks tolkning ett narrativt subjekt. Samtalsvävar kan inte väljas fritt men människor kan förhålla sig till dem på ett individuellt sätt genom positionering och självpresentation. Ask kritiserar dock att samtalsvävar och de villkor de utgör för individers identitetsprocesser och positionering i Ortners och Benhabibs tolkning inte tillräckligt uppmärksammar ojämlika villkor. Vissa subjekt har större möjligheter att välja och fritt kombinera olika berättelser i sin självpresentation medan andra i högre grad måste förhålla sig till andras berättelser om vilka de är. Här hänvisar Ask till Marjo Buitelaar (2006) och begreppet det dialogiska jaget. Med det som utgångspunkt presenterar Ask sina teoretiska verktyg grupperade med koppling till kön, religion och plats.

Det första kallas för moderskapets könade förvänt-

ningar och här återfinns genusvetenskaplig teori och moderskapsteori, där kanske Sara Ruddick är den viktigaste. Modrande syftar på det omsorgsarbete och den vård som tar vid efter att barnet har fötts. I enlighet med Ruddicks tankar är det ett intentionellt omsorgsarbete. Modrandet vilar på tre praktiker: Att ge barnet skydd; Att främja barnets mognad och utveckling; Att främja barnets utveckling till en socialt delaktig och accepterad individ. Även män kan modra, men här är det centrala att förstå vilka genusnormer eller könade förväntningar som formar kvinnornas positioneringar och modrandets praktiker?

Den andra teoretiska ingången kallas religiösa identifikationer. Med utgångspunkt i Jonas Otterbecks och W. C. Smiths hållning att ”islam är vad muslimer säger att islam är”, öppnar Ask upp för relativism. Hon konstaterar att hon är intresserad av att se hur religion tolkas och brukas på olika sätt i kvinnornas berättelser. Samtidigt utgör islam en fond och samhällelig kontext där framför allt normer och värden finns formulerade och fungerar hegemoniskt och skapar särskilda villkor för modrandets intention och riktning, nämligen att fostra goda muslimer.

Den tredje teoretiska ingången handlar om plats och identifikation. Här återfinns migrationsteori med allt från teori om transnationalism, betydelsen av nationell identitet till postkoloniala perspektiv på platsers betydelser för identitet och fundament för inkludering och exkludering. Det handlar om möjligheten att själv välja tillhörighet, att tilldelas tillhörighet och hur tillhörighet skapar ojämlika villkor och att detta är centrala frågor som berör modrandet. En viktig tanke är att Ask definierar kvinnorna hon intervjuat som delar i svensk muslimsk transnationell kontext och ett bärande begrepp är ”transnationell möjlighetshorisont”.

Det empiriska materialet har samlats in åren mellan 2003 och 2014 och består av intervjuer med åtta kvinnor som valts ut enligt kriterierna att de är mödrar/eller kan bli och att de själva beskriver sig som muslimer. Ask beskriver det främst som ett snöbolls-urval där en intervju leder till en annan. Sammantaget har Ask 16 formella semistrukturerade intervjuer, ett stort antal informella samtal, en intervju som gjorts via mejl, och ett mindre fältarbete från en vecka i Marocko, där Ask besökte en av sina forskningspersoner, plus några handböcker om barn och muslimsk fostran.

Med utgångspunkt i Seyla Benhabibs begrepp kan

intervjuerna ses som berättelser i termer av ”omstridda redogörelser”. Det är i intervjuerna, genom att kvinnorna berättar om moderskap och modrande som processen för positionering och identifikation artikuleras och görs medveten. Kvinnorna förhåller sig, förhandlar, tolkar, redogör för och argumenterar i samspel med Ask och det är en position som hon också problematiserar i tolkningsprocessen: Vem är hon för dem? Intervjuerna ses därmed som en produkt som skapas i samproduktion mellan den som intervjuar och den som intervjuas.

I avhandlingens olika kapitel får läsaren möta de åtta kvinnorna, Zahra, Fatima, Halima, Ayse, Müge, Sabah, Sofia och Nejma. De är i åldern 20–45 år, av dem har två konverterat till islam, en av dem svensk, den andra finsk. Fyra kvinnor har sin bakgrund i Marocko och två är flyktingar från Irak och Turkiet. De befinner sig i olika situationer och ställningar beroende på utbildning, civilstånd, antal barn osv. I texten växer det fram en komplex bild över hur varje enskild person resonerar, reflekterar, förhåller sig till och förhandlar sin syn på moderskap och erfarenheter av att vara mammor. Ibland förhåller de sig konkret till önskemål från sin make, ibland till välfärdsstatens föräldraförsäkringssystem, ibland till islam, ibland till en mer abstrakt genusordning och föreställningar om kärnfamiljen eller omvärldens syn på muslimer. Detta förhållande och förhandlande leder till att de enskilda personernas position och identifikation hela tiden är rörlig och föränderlig. Ibland är forskningspersonen kvinna, ibland muslim, ibland mamma, ibland överordnad, ibland underordnad i relation till det de förhåller sig till. Ganska ofta i denna text är det Ask de förhåller sig till.

I kapitel 2 *Om mödrars upphöjdhed* analyseras kvinnornas förhållningssätt till könade föreställningar om moderskap. Här sammanfaller en klassisk strukturfunktionalistisk kärnfamiljsidé med en inom islam grundad idé om familjen som samhällets hörnsten och om mannens och kvinnans jämlika men komplementära roller. I båda fallen är kvinnans funktion reproducerande, genom förmågan att föda och av grundläggande samhälleliga värden genom förmågan att fostra goda medborgare och goda muslimer. Inom islam beskrivs denna roll som upphöjd. Den ger hög status och modern är både en samhällets hörnsten och garant för religionens fortlevnad. Modrandet handlar om att främja en god utveckling och mognad av barnen som muslimer med en muslimsk identitet och att

samtidigt främja en accepterad social delaktighet och tillhörighet i samhället genom att betona de demokratiska liberala idéerna om individens självständighet (autonomi) och kapacitet att ta ansvar för sitt eget och andras liv på ett respektfullt sätt. Det senare beskriver kvinnorna som grundläggande värden inom islam, men de tycks även sammanfalla med liberala samhällens grundsyn på människor.

I kapitel 3 *Om mödrars försörjning* gräver Ask djupare i hur kvinnorna berättar om och förhandlar mellan olika positioner som mödrar med omsorgsansvar och försörjningsansvar. Kvinnorna talar om arbete, försörjning och jämställdhet och fram växer en rad aktuella frågor: Hur ska man vikta lönearbete i relation till omsorgsarbete? Produktion i relation till reproduktion? Flera kvinnor menar att de finner en styrka i att islam stöttar dem och ger status och värde åt reproduktion och omsorgsarbete på ett sätt som de inte finner stöd för i samhället i övrigt. Här tar Ask upp tanken på ett muslimskt könskontrakt. Begreppet bygger på Yvonne Hirdmans teori om genuskontrakt och isärhållande. Könen anses ha komplementära roller, men att de också rymmer en hierarki där mannen har högre status och är överordnad kvinnan.

Genom att utgå från islam kan kvinnorna legitimeras könskontraktet. De gör det genom att koppla ihop det som är naturligt, moderns roll i reproduktion, med det som är av gud givet och därmed upphöjt. Inom islam är inte moderns roll underordnad utan omsorgsarbetet är erkänt. På så sätt formulerar kvinnorna en kulturkritik mot det svenska samhället som samtidigt rymmer en ambivalens. När de legitimerar det muslimska könskontraktet bekräftar de samtidigt problemet med en stereotyp och i samhället förväntad föreställning om den ”förtryckta” muslimska kvinnan som underkastar sig både religionen och det patriarkala systemet.

I kapitel 4 *Normal eller nollklassad* handlar det åter om isärhållning och hierarkier. Här använder Ask begreppet ”the gaze of the other”, som handlar om hur en enskild individ uppfattar och tolkar omgivningens syn på en själv. Problemet är risken att bli sedd på ett sätt som kvinnorna inte vill. Det handlar om representation och om hur kvinnorna förhåller sig till positionen som ”muslim woman”. Det blir tydligt att ingen bestämmer sin position själv och att positionering sker på ojämlika villkor. Det i sin tur är problematiskt i relation till modrandet. Hur ska man fostra barnen på ett socialt acceptabelt sätt? Tanken eller rå-

det som återfinns i avhandlingens titel om att vara sann mot sig själv och att lyssna till sitt hjärta förs här fram av de intervjuade kvinnorna. Svaret om vad som är rätt finns i hjärtat, i religionen och i det av naturen givna.

Kapitel 5 *För barnens bästa* handlar om att omsorgsarbetet alltid är ett svar på den sociala verklighet man lever i. Den sociala verkligheten är framförallt ett sekulariserat svenskt samhälle med låg tolerans för religion. Samtidigt finns de transnationella möjlighetshorisonerna. Kopplingen till barnets bästa finns i frågan om intentionellt omsorgsarbete. Om intentionen är att fostra barnen till goda muslimer hur garanterar man att de förblir muslimer och hur gör man det möjligt att samtidigt ha en socialt accepterad position i samhället? Hur undviker man att barnen blir andrahandsmedborgare utsatta för diskriminering för att de är muslimer och ”invandrare”, erfarenheter som kvinnorna själva har? Svaret kan finnas i att barnen får växa upp i ett muslimskt land, hemlandet eller makens hemland istället. Då får man samtidigt problemet med det landets kultur som allt för ofta blandas ihop med religionen. Större delen av kapitlet handlar om kvinnornas positionering i relation till olika platser och miljöer och förhandling mellan vad som är svenskt, muslimskt, marockanskt, arabiskt osv. Åter finns kulturkritiken närvarande och det muslimska framstår som moraliskt överlägset både den ”svenska synen på fostran” och den ”arabisk marockanska”.

I kapitel 6 *Sammanfattande diskussion* rekapituleras kort delar av det som avhandlats i de olika kapitlen. Ask lyfter dessutom fram en ny tanke som inte dryftats tidigare och det är tanken på att kvinnorna tycks sträva efter en position och hållning till modrandet och omsorgen om sina barn som inte utgör hinder. Ask använder idén om det oförhindrade jaget för att fånga detta. Slutsatsen är att kvinnorna, genom att se på moderskap och i synnerhet sitt eget moderskap som en institution för reproduktion av värden och modrande som ett omsorgsarbete med målet att barnen ska bli socialt accepterade individer med delaktighet i samhället, lyfter fram vikten av att fostra demokratiskt, självständiga fria individer med kapacitet att träffa val om sina egna liv. Det är grunden för en muslimsk fostran menar de och det är också grunden för människosynen i liberala demokratiska samhällen.

Utifrån det borde valet av en muslimsk identitet

och tro respekteras lika väl som valet av att avstå. Samtidigt vet kvinnorna av erfarenhet att det inte ser ut så och stora delar av deras berättelser om moderskap och modrande skapas i relation till föreställningar om islamofobi, diskriminering och oro för att barnen ska fostras till utanförskap. Att hantera just det tror jag är den viktigaste lärdomen om moderskap och modrande som vi kan ta med efter att ha läst den här avhandlingen. Hur fostrar man barn till en identitet och tro som av samhället inte är accepterad?

Avhandlingens svaghet ligger i det empiriska materialet. Ask har arbetat med intervjuer som hon låtit växa fram dynamiskt, vilket betyder att hon inte i detalj har planerat studiens omfattning och genomförande från början. Till det kommer att metod och materialredovisning och diskussionen om den är tämligen vag och lämnar läsaren med ett antal frågor som gäller grundläggande frågor för forskningen om urval, kriterier, omfång, antal osv. Det faktum att materialinsamlingen pågått över en tidsperiod om elva år nämns, problematiseras eller används överhuvudtaget inte i vare sig metoddiskussionen eller i analysen. Detta skapar frågetecken inför studiens tillförlitlighet och hade behövt motiveras grundligare.

En annan svaghet är bristen på beskrivning och problematisering av de kontexter kvinnorna lever i. Eftersom utgångspunkten är att kvinnornas syn på sig själva som mödrar och erfarenheter av modrandet sker i relation till omvärlden så behöver också omvärlden konkretiseras. Stockholm är en sådan omvärld som redan i avhandlingens första mening anges som plats för studien. Med tanke på kvinnornas position och religion så är platsen, Stockholm, av betydelse inte minst med tanke på urvalet. Även om vare sig lokala eller på annan plats lokaliserade muslimska gemenskaper tas upp i intervjuerna som en maktfaktor och kraft eller "gaze of the other" att förhålla sig till så utgör de definitivt det för många utövande muslimska kvinnor och män. Det kan räcka att man som muslim bor i ett visst bostadsområde i Stockholm eller har en viss nationalitet så ökar den religiösa gemenskapen, men också kontrollen och makten på olika sätt. Den torde rimligen vara en lika stark kraft att förhålla sig till som det sekulariserade (islamfientliga) svenska samhälle som återkommande beskrivs och där särskilt positionen "muslim woman" tar form. "Muslim woman" existerar även i en muslimsk religiös kontext som ställer andra krav och förväntningar på sin spets,

inte minst positionen som upphöjd moder. Kvinnorna framstår som märkvärdigt fria från exempelvis religiös gemenskap eller annan kontext, som t.ex. grannskapet där de bor, familjen de lever i och inte minst barnen som sällan träder fram i texten.

Avhandlingens kunskapsbidrag ligger främst i det analytiska hantverket. Ask tar sig tid och utrymme att sakta veckla ut identitetsskapandet i hela dess komplexitet och att hon ger läsaren möjlighet att förstå hur samtalsvävar och hur det dialogiska jaget fungerar under olika villkor. Det dilemma som modrandet leder till för de muslimska mödrarna är vidare en viktig insikt att ta med sig: Hur ska man fostra barn till att bli goda muslimer samtidigt som det inte är en socialt accepterad identitet i det samtida Sverige?

Slutligen så vill jag också lyfta fram själva berättelsen som Ask har skapat. Det är en berättelse om likhet. Hon ger läsaren möjlighet att tränga in i och förstå och upptäcka igenkänning i något som initialt presenteras som annorlunda och förlagt till marginalen. Det är en viktig ambition i en tid då berättelser om skillnad med fokus på olikhet, utanförskap och segregation dominerar i samhällsdebatten och där diskussionen handlar om havererad eller omöjlig integration snarare än tvärtom.

Kristina Gustafsson, Växjö

Erika Lundell: *Förkroppsligad fiktion och fikionaliserade kroppar. Levande rollspel i Östersjöregionen*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2014. 197 s., ill. English summary. ISBN 978-91-8723-582-5.

Syftet med Erika Lundells avhandling *Förkroppsligad fiktion och fikionaliserade kroppar. Levande rollspel i Östersjöregionen* är att "beskriva levande rollspels karakteristika, hur de skapas, realiseras och efterberättas. Syftet är vidare att undersöka hur kroppar materialiserar, tar rum och ges rum i lajvkronotoper som iscensatts i Östersjöregionen" (s. 16). Lundell är alltså intresserad av levande rollspel (eller lajv), kroppar och materialisering. Lajv påminner om improviserad teater utan publik och kan pågå i några timmar eller i flera dygn. Lajv finns på många håll i världen och tidiga exempel på rollspel fanns i USA och England på 1970-talet. De nordiska länderna kom lite senare med lajv på 1980- och 90-talen; i Ryssland